

УДК [94(477.73) «1937»]:908

Олег Бажан (м. Київ)

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник в
відділу державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України
bazhancio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Вадим Золотарьов (м. Харків)

кандидат технічних наук,
доцент Харківського національного
університету радіоелектроніки
v.zolotaryov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6214-7557>

Яків Флейшман. Непарадний портрет начальника особливого відділу УДБ УНКВС по Дніпропетровській області

У статті відтворена біографія та діяльність співробітника радянських органів державної безпеки Яківа Флейшмана, який відіграв значну роль у придушенні отаманського руху на Поділлі, Київщині в 1920-х роках та у здійсненні масових політичних репресій у часи Великого терору на теренах сучасної Дніпропетровської області.

Ключові слова: НКВС, Яків Флейшман, доба Великого терору, Дніпропетровська, Вінницька, Київська області.

Oleh Bazhan, Vadym Zolotarow

Yakiv Fleishman. Nonparadic Portrait of the Head of the NKVD Special Department in the Dnipropetrovsk Region

The complete history of communist terror in Ukraine cannot be created without a thorough study of the state security bodies staff. The disclosure and characterization of the personnel management system in Soviet state security agencies, the revealing of the Chekist personnel selection and rotation principles allow to reconstruct to some extent the mechanisms for managing mass repressions in the Soviet era, to identify those «driving belts» that were used by the Party and Soviet nomenclature to carry out their goals. The research is dedicated to the Soviet state security bodies employee Yakiv Fleishman, whose professional activity was inextricably linked with the political repressions of the Great Terror in the then Dnipropetrovsk region.

Key words: NKVD, Yakiv Fleishman, Great Terror, Dnipropetrovsk region.

Повноцінна історія комуністичного терору в Україні не може бути створена без докладного вивчення персонального складу органів державної безпеки. Розкриття і характеристика системи управління кадрами в радянських органах державної безпеки, висвітлення принципів добору та ротаций чекістських кадрів, дозволяє певною мірою реконструювати механізми

управління масовими репресіями в радянську добу, виявити ті «приводні реміні», які використовувала партійно-радянська номенклатура для здійснення своєї мети. Наукова розвідка присвячена співробітнику радянських органів державної безпеки, чия професійна діяльність нерозривно пов'язана з політичними репресіями в Україні.

Яків Юхимович Флейшман народився 23 вересня 1898 р. у місті Іллінці – волосному центрі Липовецького повіту Подільської губернії у єврейській родині пакувальника (згодом прикажчика) мануфактурних магазинів купця Рабиновича. З 13 років навчався у комерційному училищі в Звенигородці – повітовому Київської губернії, але повного курсу не закінчив та полишив навчання. Протягом 1917–1918 років працював контролером-табельником на Киселівському цукровому заводі у селі Іскрене Стецівської волості Звенигородського повіту Київської губернії. У 1919 році Яків відновив навчання у комерційному училищі, яке завершив з великими потугами у 1920 році. У той самий час Я. Флейшман вступає до лав більшовицької партії і вже з січня 1920 року служить політичним працівником 3-го дивізіону, а з липня 1920 р. – у 44-й стрілецькій дивізії Робітниче-Селянської Червоної армії. Любов до ідеалів пролетарської революції Флейшман поділяв з любов'ю до оковитої. Причому «заливав очі» так, що 1920 р. товариші по партії виключили його зі своїх лав «за систематичну пиятику»¹.

Спокутувати гріхи перед партією та відновлювати партійний квиток Я. Флейшман вирішив службою у лавах Всеукраїнської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами. Керівництво ВУНК, яке публічно підкреслювало, що «у чекіста повинні бути гаряче серце, холодна голова та чисті руки», насправді висувало зовсім

інші вимоги для підлеглих. Головна з них – не вагаючись виконувати будь-яке партійне доручення. Так багаторічний шеф українських чекістів Всеволод Аполлонович Балицький на засіданні колегії ДПУ УСРР у травні 1927 р. роз'яснював підлеглим, «що апарат ДПУ повинен беззастережно виконувати волю Центрального комітету, яка передається через його голову. Якщо є наказ стріляти у натовп незалежно від того, хто б там не був, – відмовитесь – розстріляю усіх. Треба беззаперечно виконувати мою волю, а якщо будете мітингувати, я цього не дозволю... Центральному комітету партії потрібний міцний, монолітний апарат, що виконує волю партії»². Для беззастережного виконання партійної волі в органах радянської державної безпеки використовували не тільки «твердокам'яних більшовиків», але і свідомих кар'єристів з числа осіб з «підмоченою репутацією». До когорти останніх належав й Я. Флейшман.

Свою чекістську кар'єру Я.Ю. Флейшман розпочав секретарем Липовецького повітового політбюро. Ймовірно протекцію для служби в радянських репресивних органах Я. Флейшману склав його молодший брат Григорій³ – співро-

В.А. Балицький.
1930 р.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 5-8.

² Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – К., 1999. – С. 93.

³ **Флейшман (Фішман) Григорій Юхимович** народився у 1903 р. у родині прикажчика мануфактурних магазинів купця Рабиновича. Єврей. Член ВКП(б) з 06.1928 (14.05.1941 – партквиток погашений Новосибірським обкомом ВКП(б) як на виключеного). Закінчив у 1917 р. 4 класи комерційного училища (м. Звенигородка, Київської губернії). З червня 1919 р. – співробітник Липовецької повітової ЧК (м. Іллінці, Подільська губернія). З 1920 р. – слідчий секретно-оперативного відділку Липовецької повітового політбюро у м. Іллінці. З грудня 1920 р. – уповноважений по боротьбі з бандитизмом Звенигородського повітового політбюро. З квітня 1921 р. – уповноважений по боротьбі з бандитизмом Богуславського повітового політбюро (Київська губернія). З березня 1922 р. – уповноважений Чернігівського губвідділу ДПУ у м. Козелець. З січня 1923 р. – уповноважений Чернігівського губвідділу ДПУ у м. Борзна. З грудня 1923 р. – уповноважений Новгород-Сіверського окружного відділку ДПУ, Чернігівська губернія. З червня 1924 р. – агент відділку дорожньо-транспортного відділу (ВДТВ) ДПУ (станція Сартана, Маріупольського повіту Донецької губернії). З січня 1925 р. – дільничний уповноважений ВДТВ ДПУ, станція Іловайськ, Сталінська округа. З 1928 р. – начальник ВДТВ ДПУ (станція Попасна). З лютого 1929 р. – дільничний уповноважений ВДТВ ДПУ, станція Основа у Харкові. З березня 1930 р. – районний уповноважений ДПУ по Любарському району. З жовтня 1930 р. – начальник Любарського районного відділу ДПУ (Вінницький оперсектор ДПУ). З грудня 1933 р. – начальник Постишевського районного відділу ДПУ (Донецька область). З 27 серпня 1934 р. – начальник Лисичанського районного відділу НКВС (Донецька область). З квітня 1937 р. – начальник Костянтинівського міського відділу НКВС (Донецька область). 17 травня 1938 р. – відкликаний до НКВС СРСР. З травня 1938 р. – начальник 3-го (оперативного) відділу Томсько-Асинського табору НКВС СРСР. Подальша доля невідома. Звання: старший лейтенант державної безпеки (22 березня 1936 р.).

бітник цього ж політбюро (низовий орган губернської ВУЧК, який провадив боротьбу з «державними злочинами» на території повіту і вночас відділ повітового виконавчого комітету)⁴.

Зі службової атестації Я.Флейшмана довідуємося, що у 1920–1921 рр. «брав активну участь у ліквідації ряду петлюрівських банд (Лихо⁵, Чуприна та інших) на теренах колишнього Липовецького повіту»⁶. Я. Флейшман таки добре зарекомендував себе на ниві боротьби з українським повстанським рухом бо невдовзі був підвищений до посади заступника начальника Таращанського політбюро Київської губернії, а згодом призначений уповноваженим з контрреволюції Київського губвідділу ДПУ та відряджений на Черкащину.

Однією з причин переведення Флейшмана на нове місце роботи, на нашу думку, було бажання керівництва приховати численні гріхи підлеглого, оскільки у 1921 р. Яків Юхимович обвинувачувався Київською губ. ЧК в дискредитації влади, проте справу було припинено. Чергова хвиля критики на адресу Я. Флейшмана припала на 1922 р., коли він, будучи уповноваженим ДПУ по Богуславському району обвинувачувався у «розкраданні таємних фондів» та згідно до постанови Київського облвідділу ДПУ підлягав звільненню з органів, але з незрозумілих причин був залишений у чекістських лавах⁷.

На Черкащині Я.Ю. Флейшман за власними свідченнями «безпосередньо керував оперативною групою з ліквідації великої озброєної куркульської петлюрівської банди (Музики та Крав-

ченка-Вовка)... Особистою участю в боях та внаслідок складних агентурних комбінацій впровадження агентури до складу банди, забезпечив повну ліквідацію банди у складі до 100 чоловік, а також ліквідував отаманів, викрив повністю створену отаманами контрреволюційне повстанське підпілля та лінію зв'язку із закордоном»⁸.

Після здійснення адміністративно-територіальної реформи 1923 року Я.Ю. Флейшман працював у Бердичівському окружному відділку ДПУ (з 9 лютого 1923 р. – уповноваженим з контрреволюції, з 31 жовтня 1923 р. – т.в.о. уповноваженого активної групи, з 12 листопада 1923 р. – помічником уповноваженого активної групи з контрреволюції та шпигунства, з 13 червня 1924 р. – політконтролером), а з 25 серпня 1924 р. помічником уповноваженого Київського губвідділу ДПУ. Обіймаючи ці посади, він «приймав активну участь у боротьбі з відомими петлюрівськими отаманами (Трейко⁹, Кравченко-Пугач і інші). Відомо, що у той самий період приймав активну участь в ліквідації та слідчій проробці 8-го Повстанкому на теренах колишнього Таращанського та Богуславського повітів»¹⁰.

Відзначимо, що отаман Я. Гальчевський¹¹ згадував, що способи боротьби І.Д. Трейка з червоноармійцями були оригінальні, відмінні від тактики інших отаманів. На теренах Сквирського, Таращанського та Білоцерківського повіту цей отаман мав велику конспіративну сітку та після чергового нальоту розпускав загін по домівках. Козаки перетворювалися на мирних селян, які тільки чекали нового наказу отамана¹².

⁴ Золотарьов В. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі. – Харків: Фоліо, 2003. – С.110.

⁵ **Лихо (він же Дорошенко-Якубенко).** Справжнє прізвище та ім'я невідомі. Народився 1888 р. у Кам'янець-Подільському повіті Подільської губернії у родині священика. Поручник царської армії. Підполковник армії УНР. У 1920 р. – командир 1-го Надбужанського повстанського полку. Діяв у 7-му повстанському районі, який об'єднував Уманський, Гайсинський та Липовецький повіти, а також східну частину Брацлавського повіту, невідоме. 4 жовтня 1921 р. застрелився під час оточення.

⁶ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 37.

⁷ Там само, арк. 43.

⁸ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 37.

⁹ **Трейко Іван Демидович** народився (1893–1945). У 1919–1924 рр. – повстанський отаман. З 1924 р. проживав у Польщі. Загинув 24 квітня 1945 р. у бою з військами НКВС в селі Городниця Житомирської області. Генерал-хорунжий армії УПА (посмертно).

¹⁰ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 37.

¹¹ **Гальчевський Яків Васильович (отаман Орел)** (1894–1943). Сотник армії УНР. У 1920–1925 р. – повстанський отаман на Поділлі. Потім проживав у Польщі. Загинув 21 березня 1943 р. у бою проти вояків Армії Крайової.

¹² *Гальчевський Я.* Проти червоних окупантів. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 84-85.

З 1 вересня 1925 р. Я.Флейшман працював помічником уповноваженого контррозвідки Секретно-оперативної групи Черкаського окружного відділу ДПУ. На початку наступного року він склав огляд про рух бандитизму та боротьбу з ним на теренах Черкаської округи за період з 1 січня 1925 р. по 1 січня 1926 р., в якому відзначалося, що в окрузі було ліквідовано 3 бандформування, затримано 192 бандита та 106 кнокрадів, паліїв та ін.¹³

1 січня 1927 р. Флейшман був переведений на посаду уповноваженого. Підвищення відбулося незважаючи на той факт, що 1926 р. Я. Флейшман знову потрапив у чергову халепу. У ході службового розслідування було встановлено, що Флейшман привласнив велику кількість контрабандних товарів, виявлених ним під час обшуку. Було з'ясовано, що Флейшман з метою привласнення котикових шкірок склав неналежним чином протокол обшуку. Утім згідно до постанови прокуратури від 3 листопада 1927 р. справу було припинено¹⁴.

З тих пір, як не дивно, кар'єра Якова Юхимовича пішла вгору: у грудні 1927 р. на честь десятиріччя органів радянської держбезпеки Колегія ДПУ УСРР нагороджено почесною зброєю; 1928 року поновився у лавах ВКП(б), а в першій декаді серпня 1928 р. обійняв посаду начальника секретно-оперативного відділу Шевченківського (Черкаського) окрвідділу ДПУ.

Згадуючи цей період роботи на Черкащині, він писав, що «створив міцний агентурний апарат і вдало провів ряд агентурних справ по викриттю контрреволюційного підпілля. Безпосередньо брав участь у розробці, ліквідації і слідстві по ряду викритих великих петлюрівських формувань, пов'язаних з закордоном (справа «Радіолюбители», «Сентябристи» та інші)». У цій окрузі, внаслідок вдало проведеної агентурної комбінації, ліквідував знаного петлюрів-

ського отамана, який діяв в «Холодному Яру» на Чигиринщині, «Ширицю-Мамая»¹⁵, який ховався тривалий час. Цією ж агентурною комбінацією викрито контрреволюційне підпілля на Черкащині, створене «Ширицею-Мамаєм»¹⁶.

По гучній справі «Сентябристи», якою так пишалися Я.Ю. Флейшман, проходило 24 юнаки з сіл Вільшани, Кирилівка, Пединівка, які під керівництвом вчителя вільшанської семеричної школи Севастяна Лукича Семенка «розповсюджували контрреволюційні відозви шовіністичного трактування»¹⁷.

З 29 січня 1929 р. до вересня 1930 р. Я.Ю. Флейшман працював начальником секретно-оперативного відділу Кременчуцького окрвідділу і по суті керував всією оперативно-чекістською роботою в окрузі, про що з гордістю писав: «Особисто завербував ряд цінних агентів. У результаті роботи з ними розробив і ліквідував широко розгалужену куркульсько-петлюрівську повстанську організацію (агентурна справа «Тризуб»). Організація готувала збройне повстання. Своєю діяльністю охоплювала всю Кременчуцьку округу, ряд районів Полтавщини та Дніпропетровщини. По справі було вилучено до 100 активних учасників, велику кількість зброї та ряд документальних свідчень про діяльність організації та її зв'язках із закордоном. В цей же період вдало проведеною та побудованою агентурною комбінацією мною був виявлений та ліквідований відомий петлюрівський отаман «Черевик-Лютый»¹⁸, а також його контрреволюційне підпілля (справа «Хромий»).

Я.Ю. Флейшман.
1930-ті роки

¹³ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. – Київ-Черкаси, Тясмин, 2006. – С.78.

¹⁴ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 43.

¹⁵ **Шириця Яків Опанасович** (1887 – 27.04.1929). У 1919–1920 рр. – командир Білоярського полку в Чигиринському повіті. У 1921 р. діяв у районі Холодного Яру. Восени 1921 р. вступив на історичний факультет Катеринославської народної освіти. Кандидат у члени ВКП(б) з 1926 р. Перед арештом у 1928 р. працював вчителем у Дніпропетровську. 19 квітня 1929 р. надзвичайною сесією Шевченківського окружного суду в Черкасах засуджений на смерть.

¹⁶ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 38.

¹⁷ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. – Київ-Черкаси: Тясмин, 2006. – С. 80-90.

¹⁸ Ймовірно йдеться про отамана Лютого (справжнє ім'я – Ялісей Черевик), який діяв на початку 1920-х р. у Єлисаветградському повіті Херсонської губернії.

На теренах тієї ж Кременчуцької округи, в результаті проведеною мною агентурної розробки, вдало ліквідована українська контрреволюційна група молоді «УНДО» на теренах Глобинського району Кременчуцької округи¹⁹. Вдало проведеним слідством була викрита вся група та вилучена друкарська машинка, на якій друкувалися контрреволюційні листівки та зброя (агентурна справа «Обірвалося») ... ретельно проробив та викрив велику петлюрівську повстанську організацію, що охоплювала ряд районів Кременчуцької та Полтавської округ.

Керуючи слідством та беручи безпосередню участь у роботі із заарештованими, забезпечив повне викриття організації. В результаті було вилучено до 50 активних учасників організації, зброя, програми та статут організації (агентурна справа «Кулемет»).

Водночас у м. Кременчуку у 1929 р. ліквідував активну білогвардійську групу з колишніх кадрових офіцерів, що готувала теракт над одним з іноземних представників на теренах УСРР з метою провокування війни. По справі була вилучена зброя (справа «Реалісти»).

Приймав активну участь у слідстві по справі «СВУ», а також провів ряд агентурних справ з викриття низової периферії «СВУ» на теренах Кременчуцької округи²⁰.

Окрім «групових справ проти контрреволюції» на Кременчуччині Я.Ю. Флейшман був причетний і до ведення кримінальних справ політичного забарвлення меншого масштабу». Так, наприклад, 27 грудня 1929 р. за вироком надзвичайної сесії Кременчуцького окружного суду були засуджені селяни Іван Гордійович Колпак (до 10 років позбавлення волі) та Григорій Семенович Шило (до 3-х років позбавлення волі). За версією Флейшмана та його підлеглих (уповноважених 1-го (секретного) відділку Соломона Марковича Лялюшко-Каца та Резніченка) І.Г. Колпак стверджував, що радянська влада грабує селян, вивозить хліб у Росію, а українці залишаються голодними, закликав знищувати сільських активістів. Під впливом цієї агітації Г.С. Шило разом з І.Г. Колпаком здійснили

збройне пограбування каси з продажу квитків на залізничній станції Королівка²¹. Таким чином, суто кримінальний злочин трактувався як політичний.

У 1930 р. Я. Флейшман кілька місяців очолював секретно-оперативний відділ Проскурівського окрвдділу ДПУ, а після ліквідації округів у вересні 1930 р. був переведений на посаду старшого уповноваженого особливого відділу Харківського оперативного сектора ДПУ, брав активну участь у слідстві по справі «Весна». У травні 1931 р. його призначають на аналогічну посаду в Київський оперативний сектор ДПУ, а після утворення Київської області у лютому 1932 р. – оперуповноваженим особливого відділу.

Про свою діяльність під час Голодомору 1932–1933 рр. Я. Флейшман власноручно писав так: «Будучи начальником оперативно-слідчої групи Київського облвідділу ДПУ в м. Умані, керував і брав безпосередню участь у викритті та ліквідації великої куркульсько-петлюрівсько-повстанської організації, що охоплює своєю діяльністю ряд областей України (агентурна справа «Прибулець»). Організація була створена спеціальними петлюрівськими емісарами, які нелегально прибули в Україну, які також були ліквідовані. Особистою участю у слідстві забезпечив викриття ряду серйозних повстанських ліній, а також забезпечив вилучення великої кількості зброї²².

У цей же період в результаті особистої розробки та подальшої ліквідації, а також безпосередньо керуючи слідством та беручи участь у допитах, викрив велику петлюрівсько-повстанську організацію на Звенигородщині, закладену польсько-петлюрівським агентом Титаренком-Кузьменком.

За справою було вилучено до 30 активних учасників організації, зброю та контрреволюційних листівок. Керівники розстріляні (агентурна справа «Дубровці»)²³.

За кримінальною справою «Прибульці» було притягнуто понад 202 особи по обвинуваченню у приналежності до української контрреволю-

¹⁹ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 38.

²⁰ Там само, арк. 39.

²¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В.М. Данилюк (відп. упоряд.), Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2010. – С. 119–120.

²² ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 39.

²³ Там само, арк. 40.

ційної куркульсько-петлюрівської організації повстанців під назвою «Союз української державності»²⁴. 8 березня 1933 р. Я.Ю. Флейшман особисто підготував обвинувальний вирок у цій справі та запропонував 66 осіб розстріляти, 25 осіб запроторити до концтабору терміном на 10 років, 52 особи – відправити до концтаборів терміном на 5 років, 47 осіб – вислати до Північного краю терміном на 5 років, 12 осіб – вислати до Північного краю терміном на 3 роки. Начальник особливих відділів 14 стрілецького корпусу та Київського облвідділу ДПУ Олексій Михайлович Борисов (1900–1963) погодився з цим рішенням, а начальник Київського облвідділу ДПУ Олександр Борисович Розанов (1896–1937) затвердив. 13 і 17 березня 1933 р. судова трійка при Колегії ДПУ УСРР засудила всіх обвинувачених за «київським трафаретом»²⁵.

Справа «Прибульці» послужила трампліном у кар'єрному зростанні Флейшмана. 1 червня 1933 р. Якова Юхимовича призначили начальником відділку Особливого відділу Київського облвідділу ДПУ. На цій посаді «у результаті правильного керівництва агентурою, ретельно продуманої агентурної комбінації, особистою участю в проробці плану розробки, викрив ши-року повстанську організацію на Волині, яка охоплювала своєю діяльністю ряд районів Волині, Вінницької області, а також був викритий зв'язок з Червоною Армією (справа «Флотський»). В результаті ряду проведених вдалих

О.Б. Розанов.
1920-ті роки

вербувань, мною особисто за час роботи в Україні, вдалося викрити та ліквідувати ряд серйозних закордонних польсько-петлюрівських агентів та їхню базу в Україні»²⁶.

2 березня 1935 р. Я.Ю. Флейшман був призначений начальником Новоград-Волинського райвідділу НКВС Київської області та, за сумісництвом, начальником особливих відділів ГУДБ НКВС 14-ї кавалерійської дивізії та частини № 3072. Не встиг він як слід розібратися з місцевою «політичною обстановкою», як справ у нього побільшало – 4 травня 1935 р. у складі Київської області була утворена Новгород-Волинська округа, яка налічувала 1 місто, 4 райони, 168 сільських рад²⁷. Таким чином, Яків Юхимович став «номенклатурою ЦК» і 19 травня 1935 р. був затверджений політбюро ЦК КП(б)У на посаді начальника Новоград-Волинського окрвідділу НКВС²⁸. Відповідний наказ НКВС з'явився лише 25 червня 1935 року. Відповідно до наказу НКВС Флейшман отримав у своє підпорядкування ще і особливий відділ ГУДБ НКВС 99-го укріпленого району. Невдовзі партконференція Новоград-Волинського окружного КП(б)У обрала Якова Юхимовича членом партійного бюро. Про своє перебування в Новоград-Волинській окрузі він згодом напише так: «Провів особисто велику роботу по створенню міцного агентурного апарату в прикордонних районах Новоград-Волинської округи в результаті чого вдалося викрити та ліквідувати ряд націонал-фашистських формувань. Також викрив і провів ряд справ по армії. Особисто приймав активну участь в агентурно-слідчій проробці по справі викриття контрреволюційних націоналістичних формувань ксьондзів на Волині (агентурна справа «Унікум» та інші). Також провів ряд

¹⁹ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 38.

²⁰ Там само, арк. 39.

²¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В.М. Данилюк (відп. Упоряд.), Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2010. – С. 119–120.

²² ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 39.

²³ Там само, арк. 40.

²⁴ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. – Київ-Черкаси: Тясмин, 2006. – С. 179.

²⁵ Там само. – С. 193–194.

²⁶ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 40.

²⁷ *Верменич Я.В.* Новоград-Волинська округа // *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України.* – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 474.

²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 374, арк. 143.

справ по викриттю серйозних німецьких націонал-фашистських формувань (справи «Ковалі», «Гітлеровці» та інші)»²⁹.

1 грудня 1935 р. (за іншими архівними даними – 10 лютого 1936 р.) Я.Ю. Флейшман очолив особливий відділ Управління державною безпекою (УДБ) УНКВС по Київській області. 9 лютого 1936 р. йому було присвоєно звання капітана державної безпеки, яке дорівнювало загальноармійському званню полковника.

На теренах тодішньої Київської області розташовувалися: 2-й кавалерійський корпус (штаб у Житомирі, 3-тя кавалерійська дивізія у Бердичіві, 5-та кавалерійська дивізія у Житомирі, 14-та кавалерійська дивізія у Новоград-Волинському); 8-й стрілецький корпус (штаб у Житомирі, 44-та стрілецька дивізія у Житомирі, 100-та стрілецька дивізія у Бердичіві); 13-й стрілецький корпус (штаб у Білій Церкві, 58-а стрілецька дивізія у Черкасах, 62-га стрілецька дивізія у Білій Церкві); 45-й механізований корпус (штаб у Києві, 133-тя механізована бригада у Києві, 134-та механізована бригада у Києві, 135-та бригада у Києві); 60-та стрілецька дивізія 15-го стрілецького корпусу в Овручі; 46-та стрілецька дивізія 15-го стрілецького корпусу в Коростені; 45-та стрілецька дивізія у Новоград-Волинському; 87 стрілецька дивізія в Білокоровичах; 99-та стрілецька дивізія в Умані; 8-ма окрема механізована бригада у Києві; 4-та бригада середніх танків у Києві; 2-га окрема бригада військ протиповітряної оборони у Києві; 12-та механізована бригада у Новоград-Волинському; Київський укріплений район. При кожному з вищеназаних військових з'єднань, а також при авіаційних і механізованих бригадах, які ми тут не називаємо, функціонував особливий відділ

УДБ НКВС, який безпосередньо підпорядковувався особливому відділу УДБ УНКВС по Київській області. На відміну від своїх колег з наркомату та обласних управлінь армійські контррозвідники або особісти, хоча і мали спеціальні звання державної безпеки, але носили «для конспірації» загальноармійську форму та знаки відзнаки, а в петлицях носили емблеми тих родів військ при яких служили³⁰.

Слід відзначити, що на роботу особливих відділів в Україні істотно впливала особиста дружба наркома внутрішніх справ УСРР В.А. Балицького з командуючим військами Київського військового округу Й.Е. Якіром. Головний український чекіст вважав, що працівники особливих відділів у дивізіях та корпусах повинні тісно контактувати з командирами, інколи він навіть усував з посади невідповідних командуючому військовим округом чекістів.

Політика «узгодження позицій» з військовим керівництвом була особливо важливою для чистки армії від підозрілих елементів. Слід особливо відзначити, що ініціатива викриття більшості військових троцькістів належала на той час політичним управлінням військових округів, але бували і винятки. 5 липня 1936 р. у Києві було затримано (а фактично заарештовано) і незабаром відправлено до Москви командир Д.А. Шмідта³¹. Що було першопричиною арешту командира 8-ї окремої механізованої бригади Київського військового округу, і яку роль при цьому відіграли керовані Флейшманом «особісти» поки що не з'ясовано³². Це ж стосується і комкора С.А. Туровського³³, заарештованого через два місяці та відправленого до Москви³⁴.

²⁹ ГДА СБУ (м. Дніпро) особова справа № 4904, арк. 40.

³⁰ Воронков В.Ю., Шишкин А.И. НКВД СССР: Структура, руководящий состав, форма одежды, знаки различия 1934–1937 гг. – М.:ООО Издательский Дом «Русская разведка», 2005. – С. 142–148.

³¹ Шмидт Дмитро Аркадійович (Гутман Давид Аронович) (1896 – 20.07.1937). Член ВКП(б) з 1917 р. Комдив. У 1934–1936 рр. – командир 8-ї окремої механізованої бригади у Києві. 5 липня 1936 р. заарештований. 19 липня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний у Москві.

³² Кокін С., Пищеніков О. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС «Військово-фашистської змови у Червоній Армії» // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/ 2. – С. 140.

³³ Туровський Семен Абрамович (1895 – 01.07.1937). Член ВКП(б) з 1912 року. Комкор. 3 травня 1935 р. – заступник командувача Харківським військовим округом. 3 липня 1936 р. – військовий інспектор Київського військового округу. 2 вересня 1936 р. заарештований. 1 липня 1937 р. засуджений на смерть і розстріляний у Москві.

³⁴ Черушев Н.С., Черушев Ю.Н. Расстрелянная элита РККА (командармы 1-го и 2-го рангов, комкоры, комдивы и им равные). 1937–1941. Биографический словарь. – М., 2012. – С. 116.

Л.І. Рівлін

Про коло завдань, які вирішували підлеглі Я. Флейшмана, можна судити з атестації його заступника – старшого лейтенанта державної безпеки Л.І. Рівліна³⁵ за період з 15 квітня по 15 червня 1936 року. В ній відзначається, що останній має на особистому зв'язку 4-х агентів: 2-х по німцям, 1-го по полякам, 1-го по східній роботі. Причому двоє з цих агентів поставлені на «централізоване керівництво» особливим відділом УДБ НКВС УСРР. За 2 місяці Рівлін зустрівся з «усіма агентами» – шістьма, що працювали проти німців, трьома – проти поляків, і трьома «по різному шпигунству». Агентуру, з якою працює, «засвоїв пов-

ністю» та провів агентурні комбінації: агента по полякам «відправив в рейд» (до Польщі - ? – авт.), зі східним агентом закріпив підставу Іранському посольству. Рівліним були «оброблені для вербування два серйозних об'єкта по німецькій роботі» та взятий у розробку як можливий шпигун чеської розвідки колишній агент НКВС (агентурна справа «Празький»). Рівлін також «брав участь у керівництві та самому слідстві «Національної спілки німців на Україні». Веде слідство по справі заарештованого агента німецької розвідки Краукліса-Пчели³⁶, та спільно з оперативними працівниками – слідство по справі активного учасника «НСНУ» – Фрея, і агента закордонного агента фашистської організації Енслепа³⁷. Я. Флейшман разом з співробітниками Особливого відділу УДБ НКВС УСРР також брав участь у слідстві по справі «керівного центру» «Національної спілки німців України», 11 членів якої були засуджені 13–21 січня 1937 р.

³⁵ **Рівлін Лазар Ісакович** (29.07.1900 - ?). Народився в Одесі в міщанській родині кустаря – виробника зельтерської води. Єврей. Член ВКП(б) з 1931 р. (у 1939 – виключений 14.09.1944 КПК відмовив у відновленні в членстві в ВКП(б)). Упродовж 1912–1919 років навчався в одній з одеських гімназій, закінчив 6 класів. У 1919 р. – конторник на цукерній фабриці Геллера в Одесі. У 1919–1920 рр. – репетитор (м. Одеса). У 1920 р. – червоноармієць-доброволець 1-го караульного батальйону з охорони повітового військкомату. З 1920 р. – співробітник комісії по боротьбі з дезертирством (м. Одеса). 3 квітня 1920 р. – діловод-контролер особливого відділу (ОВ) ЧК Чорного та Азовського морів. 3 травня 1921 р. – секретар заступника начальника особливого відділу Одеської губ. ЧК. 3 листопада 1922 р. – інспектор транспортного відділу ДПУ (м. Одеса). 3 січня 1923 р. – інспектор військового відділку особливого відділу Одеського губвідділу ДПУ. З 1923 р. – таємний співробітник караульного взводу Балтського повітового відділу ДПУ. Служив в Особовому відділі (ОВ) Одеського облвідділу ДПУ (з 26 липня 1923 р. – діловод, з 29 вересня 1923 р. – звітник, з 15 листопада 1923 р. – помічник уповноваженого військової групи). З 10 листопада 1924 р. – помічник уповноваженого інформації ОВ 6-го корпусу та 51-ї дивізії, з 4 липня 1925 р. – т.в.о. уповноваженого ОВ 6-го корпусу, з 20 серпня 1925 р. – т.в.о. уповноваженого ОВ 72-ї дивізії. 1 грудня 1925 р. – помічник уповноваженого з інформації ОВ 6-го корпусу. З 10 липня 1926 р. – т.в.о. уповноваженого ОВ 6-го корпусу та 51-ї дивізії. З 1 серпня 1927 р. – уповноважений з інформації ОВ 6-го корпусу. Працював в ОВ ДПУ / НКВС УСРР (з 24 серпня 1930 р. – уповноважений 1-го відділку, з 1 жовтня 1930 р. – уповноважений 4-го відділку, з липня 1931 р. – уповноважений 2-го відділку, з 27 березня 1933 р. – оперуповноважений, з 27 квітня 1935 р. – т.в.о. начальника 2-го відділку, з 1936 р. – начальник 7-го відділку). Служив в УДБ УНКВС Київської області (з 15 квітня 1936 р. – заступник начальника ОВ, з 3 квітня 1937 р. – заступник начальника 3-го (контррозвідального) відділу)). З липня 1937 р. по 8 липня 1938 р. – заступник наркома внутрішніх справ Молдавської АСРР (у жовтні – грудні 1937 р.- березні – травні 1938 р. – виконував обов'язки наркома). З 8 липня 1938 р. – заступник особливоуповноваженого НКВС УРСР з прикріпленням до 3-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР. 7 жовтня 1938 р. – звільнений з НКВС. З 17 лютого 1939 р. – пенсіонер НКВС. Працював у центральному будинку народної творчості УРСР. 11 жовтня 1939 р. заарештований. 28 грудня 1939 р. – Військовим трибуналом військ НКВС Київського військового округу засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував в Темніковському таборі НКВС. Рішенням Державного Комітету Оборони СРСР від 27 липня 1942 р. звільнений з табору та направлений до РСЧА. Постановою військової ради Московського військового округу від 19 жовтня 1943 р. судимість знята. В 1944 р. служив в армії Калугі. Подальша доля невідома. Звання: старший лейтенант державної безпеки (08.01.1938). Нагороди: орден Знак Пошани (19 грудня 1937 р.), знак Почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV) (14 серпня 1938 р.).

³⁶ Краукліс-Пчела Дмитро Іванович (1898-1936). Диспетчер залізничної станції Городниця Київської області. Заарештований 30 квітня 1936 р. 21 січня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний.

³⁷ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 3141, аркуш неперенумерований.

військовим трибуналом Київського військового округу (7 з них до розстрілу)³⁸.

З 3 січня 1937 р. Я.Ю. Флейшман очолював 5-й (особливий) відділ УДБ УНКВС по Дніпропетровській області, який здійснював оперативно-чекістське обслуговування частин 7-го стрілецького корпусу, штаб якого містився в адміністративному центрі області. Тут же базувалася 30-та стрілецька дивізія, штаб 41-ї стрілецької дивізії знаходився у Кривому Розі, а 80-та стрілецька дивізія дислокувалася в Артемівську обслуговувалася 5-м відділом УДБ УНКВС Донецької області. Після реорганізації військової контррозвідки, згідно з наказом НКВС УРСР № 0096 від

26 травня 1937 р., штат 5-го відділу УДБ УНКВС по Дніпропетровській області нараховував 8 штатних посад (начальник відділу, 5 посад оперуповноважених, помічник оперуповноваженого та машиністка)³⁹. В оперативному плані 5-й відділ УДБ УНКВС Дніпропетровської області підпорядковувався Особливому відділу ГУДБ НКВС Харківського військового округу у Харкові та 5-му відділу УДБ НКВС УРСР у Києві.

23 серпня 1937 р. начальником УНКВС по Дніпропетровській області був призначений старший майор державної безпеки Ю.Ф. Кривець⁴⁰, якого Я.Ю. Флейшман добре знав по спільній роботі в Київському губвідділі ДПУ. У березні

³⁸ Заключение Главной военной прокуратуры СССР в отношении обоснованности осужденных лиц, проходивших по делу «руководящего центра» «Национального союза немцев на Украине». 29 августа 1956 г. // Дело «Национального союза немцев на Украине» 1935–1937 гг.: Документы и материалы / Составитель, автор вступительной статьи и комментариев А. Рублёв. – Киев: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016. – С. 520.

³⁹ Окіпнюк В.Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. – Херсон: ФОП Грань Д.С., 2017 – С. 269.

⁴⁰ **Кривець Юхим Фомич** (10.03.1897–26.01.1940). Народився у Варшаві (за іншими відомостями – у селі Кривці Ляцької волості Лідського повіту Віленської губернії) у родині робітника-залізничника. Білорус. Дитинство та юність провів у м. Двінську Вітебської губернії. Освіта нижча: закінчив у Двінську початкове училище та 2-ге міське училище в 1912 р. Член ВКП(б) з вересня 1917 р. Депутат Верховної Ради СРСР та РРФСР 1-го скликання. З 1912 р. – канцелярист Двінського повітового з'їзду мирових суддів. З серпня 1914 р. – письмоводитель члена повітового окружного суду та 2-ї ділянки Двінського повіту. У серпні 1915 р. – евакуйований з родиною до Брянська. З 1915 р. – письмоводитель Брянської міської управи. З лютого 1916 –машиніст-переписувач Брянського арсеналу. У травні 1916 р. – жовтні 1917 р. – служив у царській армії (рядовий 209-го піхотного запального полку в Брянську, рядовий 97-го піхотного Лівляндського полку (кілька днів був на Румунському фронті в Буковині, але в боях участі не брав і був евакуйований через хворобу), з 1917 р. – військовослужбовець 812-го полкового запального шпиталю в Черкасах, з травня 1917 р. – військовослужбовець Управління Брянського військового начальника). З 1917 р. – помічник секретаря заводу Брянського арсеналу. У березні 1918 р. – проживав у Катеринославі. У 1918 р. – 3 місяці був безробітним у Камишині. У жовтні 1918 р. – 10 днів обіймав посаду начальника міліції 2-го району м. Ржев. З 25 жовтня 1919 р. по 15 грудня 1919 р. – співробітник Брянської повітової ЧК (голова колегії слідчих та завідувач юридичним відділом). 15.12.1919 р. – рішенням ВЧК направлений в Україну. З грудня 1919 р. по 26 липня 1921 р. – працював у Полтавській губ. ЧК (слідчий, заступник завідувача юридичним відділом, уповноважений з контрреволюції, секретар Колегії). Працював в Київській губернській ЧК / відділі ДПУ (з 30 липня 1921 р. по 8 березня 1922 р. –уповноважений з контрреволюції, з 3 грудня 1921 р. по 8 березня 1922 р. – заступник начальника політвідділу, з 8 березня 1922 р. по 22 вересня 1922 р. – начальник секретного відділу та за сумісництвом заступник начальника секретно-оперативної частини, з 22 вересня 1922 р. – начальник контррозвідувального відділу, з 1 грудня 1922 р. – заступник начальника контррозвідувального відділу, 1 лютого 1923 р. – уповноважений контррозвідувального відділу). З 16 червня 1923 р. – у резерві призначень ДПУ УСРР. Працював в контррозвідувальному відділі ДПУ УСРР (з 18 серпня 1923 р. – уповноважений, з 23 травня 1924 р. – помічник начальника відділу). З 16 грудня 1925 р. – помічник начальника Київського окрвідділу ДПУ. З 21 жовтня 1927 р. – помічник начальника Одеського окрвідділу ДПУ. З 9 травня 1930 р. – начальник інформаційного відділу ДПУ УСРР. З 20 березня 1931 р. – помічник начальника Київського оперсектора ДПУ. З 20 вересня 1931 р. – начальник секретно-політичного відділу ДПУ УСРР. З 21 лютого 1933 р. – заступник начальника Дніпропетровського облвідділу ДПУ. З 11 березня 1934 р. – заступник начальника економічного управління ДПУ УСРР. Працював в економічному відділі УДБ НКВС УСРР (з 11 липня 1934 р. – заступник начальника відділу, з 16 жовтня 1936 р. – т.в.о. начальника відділу, з 5 листопада 1936 р. – начальник відділу). З 16 грудня 1936 р. – начальник УНКВС по Чернігівській області. З 23 січня 1937 р. по 26 лютого 1938 р. – начальник УНКВС по Дніпропетровській області. З 17 березня 1938 р. – начальник УНКВС по Орджонікідзевському краю. Заарештований 24 січня 1939 р. у Ворошиловську. 25 січня 1940 р. ВК ВС СРСР за статтями 58-7, 58-8, 58-11 КК РРФСР засуджений на смерть. Розстріляний у Москві. Звання: майор державної безпеки (13 грудня 1935 р.), старший майор державної безпеки (20 грудня 1936 р.). Нагороджений орденами Леніна (19 грудня 1937 р.) та Червоного Прапора (7 травня 1923 р.), знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (V) № 427с (1927 р.).

1922 р. в Ю.Ф. Кривець брав участь у ліквідації «Козачої ради Правобережної України» та «Петлюрівської контррозвідки», керував розробкою та розгромом «8-го повстанського району» в Таращанському повіті і вже у травні 1923 р. був нагороджений орденом Червоного Прапора⁴¹.

Під безпосереднім керівництвом Ю.Ф. Кривця та нового першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Н.В. Марголіна⁴² і розпочав свою боротьбу з ворогами народу в РСЧА Я.Ю. Флейшман. До речі ватажок більшовиків Дніпропетровщини навіть звернувся з листом до всіх секретарів міських і районних партійних комітетів області з проханням не давати партійних доручень робітникам УДБ УНКВС і не викликати їх на різні засідання та наради, оскільки це заважає чекістам боротися з контрреволюцією⁴³.

Ця боротьба значно посилилася після суду над учасниками «військово-фашистської змови в РСЧА» на чолі з маршалом М.М. Тухачевським. У своєму виступі на оперативній нараді НКВС УРСР 1-й заступник наркома внутрішніх справ комкор М.П. Фриновський зокрема заявив: «Кадри контрреволюційної організації в армії. Ось якщо ви подивитесь зараз, після того що вже

Ю.Ф. Кривець

Начальник
Управління
прикордонної
охорони і військ
ОДПУ СРСР
М.П. Фриновський
біля труни голови
ОДПУ СРСР В.Р.
Менжинського
(Москва, 14 травня
1934 р.)

викрито, що виходить? В українських округах – майже одному з перших округів всього Радянського Союзу серед військових були проведені арешти троцькістів... Після того, як ватажки були забрані до центру, за клопотанням особливих відділів і Харківського військового округу, і Київського військового округу була отримана санкція на велику кількість командирів, політпрацівників і начальницький склад частин українських військових округів, що проходять по матеріалам. Але ні однієї справи оперативно – результативного в Україні немає... А фон у цих округах який? Я вважаю, що засміченість начальницького складу РСЧА в цих 2-х округах найбільш велика, особливо колишніми троцькістами, і особливо в Київському окрузі...

Я ось викликаюся ним (Єжовим – авт.) до Москви і буду змушений йому розповісти все те, що я виявив тут. Його це трохи здивує, тому що такого поганого стану оперативної роботи, я повинен вам прямо сказати, ні я ні тов. Єжов повністю не очікували...»⁴⁴.

Особливу увагу «очищенню» РСЧА приділяв і новий нарком внутрішніх справ УРСР комісар державної безпеки 2-го рангу Ізраїль Мойсейович Леплевський (1896–1938), який прибув до Києва з посади начальника 5-го відділу ГУДБ НКВС СРСР і був головним організатором «справи Тухачевського». Вже на першій нараді з начальниками УНКВС так званих «промислових областей» (Дніпропетровської, Донецької та Харківської) І.М. Леплевський поставив питання про те, що у широкому наступі на ворогів не слід боятися проводити масові арешти та застосовувати до заарештованих биття, і що він вже ввів фізичну обробку у практичну роботу центрального апарату НКВС і радить робити те саме і в областях⁴⁵. Невеличкий на зріст і худорлявий український нарком особисто впроваджував прогресивні методи слідства, лупцюючи заарештованих на очах у підлеглих співробітників НКВС.

⁴¹ Біографічний нарис про Ю.Ф. Кривця див.: Золотарьов В. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 104–183.

⁴² Марголін Натан Веніамінович (1895–10.02.1938). Член ВКП(б) з 1914 р. 3 березня 1935 р. – 2-й секретар Московського обкому ВКП(б). 3 березня 1937 р. – перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У. Член Політбюро ЦК КП(б)У. Заарештований 3 листопада 1937 р.

⁴³ За відсутністю складу злочину. До історії політичних репресій 20-х – початку 50-х у Дніпропетровському гірничому інституті. – Дніпропетровськ: НГАУ, 2000. – С. 64–65.

⁴⁴ Черушев Н.С. Удар по своим. Красная армия 1938–1941. – М.: Вече, 2003. – С. 371–375.

⁴⁵ Золотарьов В. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків: Фоліо, 2007. – С.136.

Про роботу Я.Ю. Флейшмана «в нових умовах» красномовно свідчить довідка за підписом Ю.Ф. Кривця:

«У результаті оперативно продуманих вмілих та наполегливих допитів особисто т. Флейшманом заарештованого командира 123 стрілецького полку Овчаренка⁴⁶ були отримані вельми цінні розгорнуті свідчення про наявність у частинах 7 стрілецького корпусу антирадянської військово-фашистської організації під керівництвом комкора 7 стрілецького корпусу Рогальова Ф.Ф.⁴⁷ Тов. Флейшманом на підставі свідчень заарештованого Овчаренка були правильно організовані оперативно-слідчі заходи та широко розгорнута операція по викриттю всієї організації. Наступною активною участю у допитах всіх основних заарештованих: комкора Рогальова, начальника штабу Скрастіна⁴⁸, помічника начальника штабу Саввіна⁴⁹, Орлова⁵⁰, комдива Волкова⁵¹, начальника політвідділу 41 стрілецької дивізії Градусова⁵², полковника Скрипника та інших, вірним оперативним керівництвом всім слідчим апаратом 5-го відділу, тов. Флейшман забезпечив успіх подальшого слідства та викриття широко розгалуженої антирадянської військово-фашистської організації у всіх військових частинах 7 стрілецького корпусу, мобілізаційному окрузі та окремих спецчастинах Дніпропетровського, Запорізького та Криворізького гарнізонів. Проведеним слід-

ством також викрита вся практична контрреволюційна та шкідницька діяльність організації, а також глибоко законспіровані диверсійно-бактеріологічна та терористична групи. Всього виявлено активних учасників військово-фашистської змови 319 чоловік, з яких вже заарештовано 268 чоловік, у тому числі весь керівний склад штабів всіх дивізій 7 стрілецького корпусу, командирів полків та батальйонів.

Одночасно викриті та ліквідовані:

а) антирадянська диверсійно-терористична організація у Корпусному учбовому центрі 7 стрілецького корпусу, якою керував майор Автономов⁵³;

б) викрита широко розгалужена антирадянська військово-троцькістська організація у системі ТОСАВІАХІМу, якою керував голова обласного товариства Бендельстон та Достов. Всього по справі виявлено активних учасників 52 чоловік, з них заарештовано 37 чоловік. По цій же справі викрита глибоко законспірована терористична група, що готувала низку вбивств керівників партії та уряду, зокрема т.т. Косіора та Когановича;

в) викрито вельми серйозну бойову терористичну організацію, керовану колишнім начальником Аероклубу Лантухом і головою міськради Мірошніченко, яка готувала вбивство тов. Сталіна у Москві.

⁴⁶ **Овчаренко Леонід Григорович** (1894–1937). Член ВКП(б) з 1920. Полковник. Командир 123-го піхотного полку 41-ї стрілецької дивізії. 23 травня 1937 р. заарештований. 14 вересня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний.

⁴⁷ **Рогальов Федір Федорович** (1891 – 14.09.1937). Член ВКП(б) з 1917 р. Комдив. У квітні 1931 р. – червні 1937 р. – командир і військовий комісар 7-го стрілецького корпусу, Дніпропетровськ. Заарештований 10 липня 1937 р. 14 вересня 1937 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений на смерть. Розстріляний у Дніпропетровську.

⁴⁸ **Скрастін Петро Іванович** (1897 – 15.09.1937). Член ВКП(б) з 1930. Полковник. Начальник штабу 7-го стрілецького корпусу. Заарештований 23 липня 1937 року. 14 вересня 1937 р. засуджений на смерть. Страчений.

⁴⁹ **Саввін Сергій Дмитрович** (1895–1937). Полковник. Помічник начальника штабу 7-го стрілецького корпусу. Заарештований влітку 1937 року. 14 вересня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний.

⁵⁰ **Орлов Іван Георгійович** (1897 – 15.09.1937). Майор. Начальник 1-ї частини штабу 7-го стрілецького корпусу. Заарештований 23 червня 1937 року. Засуджений на смерть 14 вересня 1937 року. Розстріляний.

⁵¹ **Волков Георгій Дмитрович** (1894 – 21.11.1937). Член ВКП(б) з 1928. Комбриг. У липні 1933 р. – вересні 1937 р. – командир 41-ї стрілецької дивізії, Кривий Ріг. 9 вересня 1937 р. заарештований. 20 листопада 1937 р. засуджений на смерть. Страчений.

⁵² **Градусов Микола Єлисейович** (1894–1937). Член ВКП(б) з 1917. Бригадний комісар. Військовий комісар 41-ї стрілецької дивізії. Заарештований 29 вересня 1937 року. Засуджений на смерть 27 листопада 1937 року. Розстріляний.

⁵³ **Автономов Микола Григорович** (1901 – 27.11.1937). Майор. Старший викладач Дніпропетровських курсів удосконалення керівного складу запасу. Заарештований у 1937 р. Засуджений на смерть 27 листопада 1937 року. Розстріляний.

г) у цей же період ліквідована широко розгалужена організація з числа працівників Військового та начальницького складу запасу, керована Чорносвитовим, Гринштейном та іншими. Організація готувала здійснення терактів над т.т. Сталіним, Молотовим і Калініним;

д) викрита і ліквідована серйозна бактеріологічна диверсійна організація у військових частинах 41-ї стрілецької дивізії під керівництвом колишнього комдива Волкова, начальника сандиву Галкіна та інших. Організація нараховувала до 30 активних учасників. Всі заарештовані та засуджені. Організація готувала масові отруєння військовослужбовців;

е) викрита і ліквідована диверсійна бактеріологічна організація у 2-му запасному кавполку, керована начальником ветеринарної служби Младковським, лікарями Шанським, Фесиком та іншими. Шляхом розповсюдження гостро заразних хвороб і бактерій (сибірська виразка та інші) організацією готувалося масове виведення з ладу кінського складу. Одночасно проводилася робота по розповсюдженню серед стратегічної кінноти гостро заразної хвороби з метою виведення з ладу та послаблення кінноти РСЧА у цілому;

є) викрита серйозна контрреволюційна організація до складу якої входила більшість райвійськкомісарів. Слідством викрита вся практична контрреволюційна та шкідницька робота в системі мобілізаційних апаратів та у мобілізаційному окрузі 7-го стрілецького корпусу (справа полкового комісара Бородуліна, райвійськкома Шухмана, Богатирьова, Яблонського і інших);

ж) одночасно 5-м відділом викрито групу шпигунів диверсантів польських, німецьких і інших розвідувальних органів у кількості 36 чоловік...

Всього упродовж всієї оперативно-слідчої роботи викрито активних учасників військовофашистської змови 319 осіб, з них:

1. Заарештовано – 268 осіб.

2. Заслухано Військовою Колегією та розстріляно – 95 осіб.

3. Заслухано Вищою Сесією Ревтрибуналу Харківського військового округу – 20 осіб.

з них: розстріляно – 14 осіб,

засуджено на різні терміни – 6 осіб.

4. Підготовлено до слухання та затверджено Москвою – 44 особи.

5. Закінчується – 73 справи.

6. У стадії слідства – 26 справ»⁵⁴.

Це було написано восени 1937 р., а влітку 1939 р. заарештований колишній начальник Управління НКВС по Дніпропетровській області Юхим Кривець розповів, якими саме методами його підлеглий Флейшман досяг таких разючих успіхів: «З метою отримання слідчого прориву на армію, я штовхнув його на зрадницький, ворожий метод слідства. Я тоді запропонував йому слідству з першою групою заарештованих за будь-яку ціну отримати свідчення. Для цього до заарештованих застосовувалися тривалі допити та масове биття. У подальшому до другорядних військових працівників застосовувалися такі ж методи допиту. Весь час я здійснював тиск на Флейшмана у цьому напрямку, заохочуючи всі його злочинні методи роботи. Одного разу він навіть різко зі мною заговорив, що все це призведе до масових перегинів, але я послався йому на Київ і Москву, де такі методи застосовувалися, послався на приклад інших областей, де слідчим шляхом викривають дуже широкі військово-змовницькі організації. Таким чином, спотворені методи укоренилися у 5-му відділі...

Одного разу він, при обговорюванні ходу слідства у нього у відділі та свідчень арештованих, якось наївно поставив питання про те, що всі, хто зізнався, серед причин свого незадоволення партією та урядом обов'язково посиляються на незадовільні матеріально-побутові умови начальницького складу. Замість того, щоб роз'яснити правильне розуміння цього питання, я заявив щось подібне до того, що раз всі про це говорять, значить це так... При читанні протоколів в його присутності я робив, нібито про себе, зауваження про поширення антипартійних настроїв в армії серед командного складу та нездатності до оборони країни такої армії. Говорив я про широку популярність троцькістів і правих. Флейшман вислуховував мої репліки як правило без зауважень...

Я гостро поставив перед Флейшманом питання про необхідність за будь-що досягти виявлення військової змови. Оскільки він сам по собі був людиною недалекою, мені це не склало труда. Прорив на армію вдавсь лише внаслідок застосування до першої групи заарештованих тривалих допитів, стійок і биття, а до арешто-

⁵⁴ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 34 – 37.

ваного полковника Овчаренка застосовувалися різні знущальні методи допитів. Коли він якось висловив переді мною побоювання про можливість масових перегинів, я заспокоїв його... Після того, як вдалося отримати свідчення про наявність військово-змовницької організації у частинах 7-го корпусу, то шляхом застосування незаконних методів слідства було безпідставно заарештовано ряд військових працівників... У відповідності до моїх вказівок Флейшман і надалі продовжував застосовувати у себе в відділі спотворені методи слідства»⁵⁵.

Про спотворені методи слідства свідчили у 1950-ті роки вцілілі співкамерники страчених військових. Так М. Кувшинов наводить слова Ф.Ф. Рогальова про те, що «з першого дня його почали бити, знущатись. Особливо відзначився слідчий Флейшман. Рогальов розповідав про

Ф.Ф. Рогальов

такий випадок, коли на його гімнастерку, на те місце, де були ордени Бойового Червоного Прапора, повісили зображення свастики й водили по кабінетах, показуючи всім як ворога. Далі Рогальов сказав, що він, не витримавши знущань, принижень почав підписувати... такі свідчення, щоб його розстріляли». Інший свідок Є. Третьак показав: «Рогальов казав, що йому перебили ноги і він останнім часом ходив на милицях, ... що він підписав протокол, бо йому говорили, що все одно заб'ють, а якщо підпише – засудять до якогось строку». Інший заарештований полковник П.І. Скрастін під час допитів збожеволів⁵⁶.

Погром військових кадрів тривав і надалі. 31 жовтня 1937 р. заарештували комісара 7-го стрілецького корпусу Р.Е. Кавалерса⁵⁷, якого дніпропетровські особісти швидко «оформили» не тільки учасником «військово-фашистської змови в РСЧА», але і «латвійським шпигуном» та змусили дати свідчення про приналежність до латиської контрреволюційної націоналістичної організації начальника Розвідувального управління РСЧА армійського комісара 2-го рангу Яна Карловича Берзіна (1889-1939), начальника ТО-САВІАХІМу комкора Роберта Петровича Ейдемана (1895-1937), кандидата в члени політбюро ЦК ВКП(б) Яна Ернестовича Рудзутака (1887-1938) та інших. Це «підтверджувало» наявність широко розгалуженої мережі латиської розвідки в СРСР і піднімало заслуги УНКВС по Дніпропетровській області, яке знешкодило важливу ланку цієї агентури. Як особливо важливого заарештованого Р.Е. Кавалерса під посиленням конвоєм етапують до Києва, де його особисто допитає нарком внутрішніх справ УРСР І.М. Леплевський. Основна увага на допитах приділялася латиському шпигунству, оскільки з 30 листопада 1937 р. згідно з телеграмою НКВС СРСР № 49900 в Радянському Союзі розпочалася так звана «латиська операція». Окрім шпигунства київські чекісти приписали Р.Е. Кавалерсу ще й підготовку терористичного акту проти наркому оборони К.Є. Ворошилова⁵⁸.

Згідно до офіційної статистики НКВС УРСР з 1 липня 1937 р. по 4 січня 1938 р. у республіці було заарештовано 1264 учасника військово-фашистської змови, 274 (21,68%) з яких припадало на УНКВС по Дніпропетровській області⁵⁹, 245 з них вже були засуджені і лише 29 перебувало під слідством⁶⁰.

⁵⁴ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 34–37.

⁵⁵ Золотарьов В.А. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 141–142.

⁵⁶ Ченцов В., Іваненко В. Комкор // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. – Кн. 1. – Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Видавництво «Моноліт», 2009. – С. 589–594.

⁵⁷ Кавалерс Рудольф Едуардович (1893 – 27.12.1937). Народився у м. Лібава Курляндської губернії. Латиш. Член ВКП(б) з 1912 р. Дивізійний комісар. У 1929–1937 рр. – комісар 7-го стрілецького корпусу. 30 жовтня 1937 р. заарештований. 26 грудня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний.

⁵⁸ Терещенко Р. Комісар // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. – Кн. 1. – Дніпропетровськ, Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Видавництво «Моноліт», 2009. – С. 475–478.

⁵⁹ ГДА СБУ, ф.42, спр. 33, арк. 32.

⁶⁰ Там само, арк. 42.

19 грудня 1937 р. «за зразкове та самовіддане виконання найважливіших завдань уряду» було нагороджено орденами 407 співробітників НКВС СРСР, серед яких було 3 співробітника УНКВС по Дніпропетровській області: Ю.Ф. Кривець отримав орден Леніна, комендант обласного управління лейтенант державної безпеки Наум Цалевич Турбовський (1896 - ?) – орден Червоної Зірки; Є.Ф. Флейшман – орден Знак Пошани⁶¹.

Велика група співробітників УНКВС Дніпропетровської області «за зразкове виконання уряду активну боротьбу з контрреволюцією і охорону інтересів трудящих» (у 1937 р. в Дніпропетровській області було засуджено 13238 осіб, 7166 з яких стратили)⁶². Понад 2100 з них власноручно розстріляв Н.Ц.Турбовський⁶³) та «на честь існування органів ВЧК-ОДПУ-НКВС» отримала нагороди від ЦВК УРСР. Годинниками були нагороджені: Лев Григорович Вольський-Гітлер (1899-?) – заступник начальника 4-го (секретно-політичного) відділу, старший лейтенант державної безпеки; Ізвеков Микола Олександрович (1894–1946) – помічник начальника УНКВС, капітан державної безпеки; Паперман Веніамін Мойсейович (1899 - ?) – начальник Дніпродзержинського міськвідділу ДПУ лейтенант державної безпеки; Шнайдер Абрам Йосифович (1899–1942) – начальник 3-го відділку 4-го відділу старший лейтенант державної безпеки; Бойову зброю від ЦВК УРСР отримав Чернявський-Ольшанецький Йосиф Іонович (1896 - ?) – начальник відділку 4-го відділу лейтенант державної безпеки. Цінні подарунки та грамоти одержали: Арутюнов Михайло Артемович – оперуповноважений 3-го відділу, сержант державної безпеки; Доров-Піонтошко Григорій Якович (1898-?) – комендант Запорізького міськвідділу НКВС; Єфременко Тит Федорович (1900-?) – начальник Новомосковського райвідділу НКВС, лейтенант державної безпеки; Звар-

ковський Олександр Миколайович (1891 - ?) – т.в.о. начальника 8-го (обліково-реєстраційного) відділу, лейтенант державної безпеки; Райцес Лев Самійлович (1900-1943) – начальник Мелітопольського райвідділу НКВС, лейтенант державної безпеки; Шатайло Д.М.; Шумський Ігор Борисович (1898-1974) – начальник Запорізького міськвідділу НКВС, полковник⁶⁴.

Г.Я. Доров – один з виконавців смертних вироків у Запоріжжі

Слід відзначити, що Я. Флейшман був єдиним з 12 начальників особливих відділів УДБ обласних УНКВС УРСР (включаючи Молдавську АРСР), який отримав державну нагороду – орден. Серед нагороджених ЦВК співробітників НКВС УРСР було лише два начальника 5-х відділів УДБ УНКВС: Харківська область – старший лейтенант державної безпеки Олександр Давидович Тишковський (1898 - ?); Одеська область – старший лейтенант державної безпеки Борис Самійлович Глузберг (1897–1938).

Утім репутація кращого обласного особіста України, який станом на 1 лютого 1938 р. на оперативному обліку не мав жодного потенційного учасника «військової змови»⁶⁵, не переконали нового наркома внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 3-го рангу Олександра Івановича Успенського (1902–1940) у благонадій-

⁶¹ О награждении т.т. Бермана Б.Д., Каруцкого В.А., Кривец Е.Ф., Лупекина Г.А., Соколинского Д.М., Федорова Н.Н. и других. Постановление ЦИК СССР//«Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК». № 295. 1937 – 19 декабря.

⁶² ГДА СБУ, ф. 42, спр. 35, арк.11.

⁶³ Біографічні нариси про Н. Турбовського див.: Бажан О., Золотарьов В. «Ті, хто натискали на гачок». Короткі біографії керівників комендатури НКВС УРСР та УНКВС Київської області у часи «Великого терору»// Краєзнавство. – 2016. –№ 3/4 – С. 251–283; Бажан О., Золотарьов В. Головні виконавці смертних вироків на Придніпров'ї у період «Великого терору» // Січеславщина. Краєзнавчий альманах. Вип. 8. – Дніпро, 2018. – С. 54–69.

⁶⁴ Про нагородження працівників НКВС УРСР. Постанова Центрального Виконавчого Комітету УРСР // Вісті ВУЦВК. – 1937. – 20 грудня.

⁶⁵ ГДА СБУ, ф.16, оп. 31 (1951 р.), спр. 105, арк. 25.

ності та професіоналізмі Якова Юхимовича і тому не дивно, що в перших числах березня 1938 р. Флейшман опинився за ґратами. Новий начальник 5-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області старший лейтенант державної безпеки Я.С. Сапожников⁶⁶ швидко викрив злочинну діяльність свого попередника: «Після арешту ворога народу Флейшмана я був начальником УНКВС призначений тимчасово виконуючим обов'язки начальника 5-го Відділу УДБ УНКВС.

Я.С. Сапожников.
1938 р.

З приходом на роботу у 5-й відділ я зіткнувся з фактом існування в останньому повного затиску критики та самокритики, з тим що Флейшман варварськи відносився до підлеглого оперативного складу, ігноруючи та буквально зриваючи партійно-масову роботу в партгрупі.

Я виявив, що ворожий стиль роботи Я. Флейшмана полягав у дискредитації наших органів тим, що він у гонитві за славою (чим, зрозуміло, маскував свою ворожу роботу) удавався до арештів ні в чому не винних комуністів.

Оперативні працівники, які ставили перед ним питання про те, що той або інший член партії заарештований абсолютно без матеріалів, і що немає ніяких перспектив у слідстві, як правило отримували від нього таку відповідь: «Ці старі комуністи вороги, тому нехай сидять».

Многу були звільнені особи, які утримувалися 8–10 місяців під вартою:

1. Бойко, член партії з 1918 року, робітник заводу імені Дзержинського. Був арештований за наказом Флейшмана за те, що Бойко у 1933 році працював разом в одному цеху з одним із заарештованих згодом за антирадянську діяльність.

2. Рабинович, колишній прикордонник, член партії. Був репресований за те, що він кілька років служив на кордоні.

3. Соколов, член партії з 1919 року, активно викривав ворогів та інших.

Серйозні обліки по начальницькому складу запасу були закинуті, Флейшман забороняв їх підіймати. За короткий час після арешту Флейшмана за зазначеними матеріалами були викриті агенти іноземних розвідок, перекинуті в наш Союз зі спеціальним завданням»⁶⁷.

«Згадали» про ворожі дії Я. Флейшмана і його колишні підлеглі, зауважуючи, що Яків Юхимович затискав самокритику»⁶⁸.

⁶⁶ **Сапожников Яків Самійлович** (1907 - ?). Народився в німецькій колонії Альт-Нассау Гальштадтської волості Бердянського повіту Таврійської губернії в родині кравця-кустаря. Єврей. Освіта нижча (до 1920 р. – навчався: закінчив німецьку 4-х річну школу та 2 класи німецького центрального училища). Член ВКП(б) з 1931 р. Працював батраком у німецьких селян. У 1923–1924 рр. – чорнороб на Молочанському млині. У 1924–1927 рр. – завідувач відділом дитячої роботи, агітатор – пропагандист та секретар Молочанського райкому КСМ. У 1927–1930 рр. – голова райкому профспілки сільськогосподарських працівників та уповноважений Мелітопольського окружного відділу праці по Молочанському району. З 1 березня 1930 р. – інструктор з політично-масової роботи Мелітопольської споживчої спілки. Працював у Молочанському райвідділі ДПУ (з 25 грудня 1930 р. – понадштатний помічник уповноваженого, з 25 жовтня 1931 р. – уповноважений секретно-політичного відділку). З січня 1932 р. – курсант піврічних оперативних курсів ДПУ УСРР (м. Харків). Працював в Дніпропетровському обласному відділі ДПУ/УНКВС (з 16 червня 1932 р. – уповноважений особливого відділу; з 9 червня 1935 р. – оперуповноважений особливого відділу; з 1936 р. – помічник начальника 2-го відділку особливого відділу; з 1 травня 1936 р. – начальник відділку особливого відділу; з січня 1937 р. – начальник відділку 3-го відділу УДБ, з 9 березня 1938 р. – т.в.о. начальника 5-го відділу УДБ; з весни 1938 р. – начальник 4-го відділу). З 1 травня 1939 р. – т.в.о. начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Одеської області. З 3 серпня 1939 р. – заступник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. З 1 травня 1941 р. – заступник начальника 2-го Управління НКДБ УРСР. З серпня 1941 р. – заступник начальника 2-го Управління НКВС УРСР. З червня 1943 р. – заступник начальника 2-го Управління НКДБ УРСР. З 5 травня 1945 р. – заступник начальника УНКДБ Одеської області. 12 лютого 1947 р. звільнений в запас через стан здоров'я. Підполковник державної безпеки.

⁶⁷ ГДА СБУ (м. Дніпро), особова справа № 4904, арк. 9-10.

⁶⁸ Із протоколу засідання закритих партзборів співробітників УДБ УНКВС по Дніпропетровській області про ліквідацію наслідків «успенівщини». 31 січня – 2 лютого 1939 р. // Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. – Т.1. Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр. / Автори укладачі В. Васильєв, Л. Віола, Р. Подкур. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017 – С. 157.

Під час слідства Я. Флейшман був визнаний винним в тому, що з 1936 р. був учасником антирадянської організації та займався підривною роботою в органах НКВС, зокрема послаблював боротьбу з контрреволюцією. Крім того займався шпигунством, а у 1916 р. був агентом царської охорони. 1 жовтня 1938 р. виїзна сесія Військової Колегії Верховного суду СРСР (голова – диввійськюрисст Олександр Мойсейович Орлов (1896–1956), члени – бригадійськюрисст Іван Спиридонович Галенков (1891–1980) та військюрисст 1-го рангу Федір Арсенійович Климін, секретар – військюрисст 1-го рангу Л.Н. Кудрявцев) засудила Яківа Юхимовича на смерть за ст. 54-1 «б», 54-8, 54-11, 54-13 кримінального кодексу УРСР. Вирок було виконано у Києві наступного дня⁶⁹.

2 жовтня 1938 р. та сама виїзна сесія Військової Колегії Верховного суду СРСР засудила на смерть за тими самими статтями колишнього підлеглого Я. Флейшмана – начальника Особливого відділу ГУДБ НКВС 30-ї стрілецької дивізії старшого лейтенанта державної безпеки М.А. Фаміліанта⁷⁰. Останній був визнаний винний у тому, що «у 1917 році брав активну участь у боях по придушенню повстання робітників київського «Арсеналу» під час Жовтневої революції. У 1937 р. Фаміліант увійшов до складу антирадянської право-троцькістської терористичної організації, що існувала в Дніпропетровській області, і за завданням названої організації, використавши

своє службове становище начальника особливого відділку 30-ї стрілецької дивізії, проводив шкідницьку роботу, спрямовану на зрив боротьби з контрреволюційною троцькістським підпіллям, існуючим в РСЧА»⁷¹.

Під час перевірки, проведеною у 1957 р. головною військовою прокуратурою з'ясувалося, що Я. Флейшман за всіма пунктами пред'явленого йому обвинувачення за винятком підривної роботи в органах НКВС був засуджений необґрунтовано. Стосовно обвинувачення Якова Юхимовича в тому, що він займався підривною роботою в органах НКВС, то воно в процесі додаткового розслідування повністю підтвердилося. Втім його підривна робота виявлялася не в тому, що він послаблював боротьбу з контрреволюцією, як це було зазначено у судовому вирокі, а в необґрунтованих арештах чесних радянських громадян, фальсифікації слідчих матеріалів та застосування до арештованих незаконних методів ведіння слідства (засобів фізичного та психічного впливу). Під час перевірки була переглянута особова справа Флейшмана та з'ясовано, що він за порушення соціалістичної законності та дискредитацію органів ЧК-ДПУ неодноразово заарештовувався, а у 1920 р. за систематичну пиятику виключався з партії⁷². На підставі цього Головна військова прокуратура у 1957 р. підстав для постановки питання про реабілітацію Флейшмана не знайшла та скаргу його дружини не задовольнила.

⁶⁹ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. – Київ-Черкаси: Тясмин, 2006. – С. 514.

⁷⁰ **Фаміліант Михайло Абрамович** (12.02.1895 – 02.10.1938). Народився у Фастові Київської губернії в міщанській родині дрібного торговця. Єврей. З 1905 виховувався у табельника цукрового заводу в Черкасах. Навчався у приватній гімназії, виключений з 6 класу за побиття директора гімназії. Член ВКП(б) з 1925 р. У 1916–1917 рр. – музикант музичної команди 754-ї дружини. У 1917 р. навчався у Київському військовому училищі, під час штурму київського «Арсеналу» дезертирував, був тричі поранений та легко контужений. У 1918 р. лікувався в Лубянському шпиталі в Москві, працював рахівником в різних установах Москви. У 1919 р. діловод та ад'ютант начальника київського гарнізону, учасник придушення Куренівського повстання. У 1921 р. помічник уповноваженого і помічник начальника повідомного відділу особливого відділу (ОВ) армії. У 1921 р. секретар і т.в.о. начальника повідомного відділку ОВ Азербайджанської дивізії. У 1921–1923 рр. – помічник начальника повідомного відділку ОВ кавалерійського корпусу. У 1923–1924 рр. – начальник особливого поста при Вірменській дивізії. У 1923 р. – уповноважений повідомного відділку Вірменської дивізії. У 1924 р. – помічник начальника ОВ ДПУ Вірменської РСР. У 1924–1925 рр. – помічник начальника з оперчастини 40-го Єреванського прикордонного загону ДПУ. У 1925–1928 рр. – інспектор оперативної частини управління прикордонної охорони (УПО) Вірменського ДПУ. У 1925 р. – т.в.о. начальника 40-го Єреванського прикордонного загону ДПУ. У 1928–1929 рр. – інспектор оперативної частини УПО ДПУ Закавказької РФСР. У 1929–1932 рр. – інспектор оперативної частини УПО Азербайджанського ДПУ. У 1932 р. – заступник начальника 37-го прикордонного загону ОДПУ з оперчастини. У 1932–1933 рр. – курсант вищої прикордонної школи ОДПУ. У 1933–1935 рр. – заступник начальника політвідділу МТС по ДПУ/УДБ НКВС, П'ятихатки Дніпропетровської області. У 1935 р. – начальник ЕКВ УДБ Запорізького МВ НКВС Дніпропетровської області. У 1935–1938 рр. – начальник ОВ НКВС 30 стрілецької дивізії, Кривий Ріг. Заарештований 16 червня 1938 р. 2 жовтня 1938 р. засуджений на смерть та розстріляний. Старший лейтенант державної безпеки.

⁷¹ ГДА СБУ, ф.6, спр. 57111, арк. 120–121 зв.

⁷² Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. – Київ-Черкаси: Тясмин, 2006. – С. 514.

References

- Bazhan O., Zolotar'ov V. «Ti, xto naty'skaly' na gachok». Korotki biografiyi kerivny'kiv komendatury' NKVS URSR ta UNKVS Ky'yivs'koyi oblasti u chasy' «Vely'kogo teroru» // *Krayeznavstvo*. – 2016. – № 3/4 – S. 251–283.
- Bazhan O., Zolotar'ov V. Golovni vy'konavci smertny'x vy'rokiv na Pry'dniprov'yi u period «Vely'kogo teroru» // *Sichslavshhy'na. Krayeznavchy'j al'manax*. Vy'p. 8. – Dnipro, 2018 - S. 54-69.
- Chentsov V.V. Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky. – K., 1999.- S. 93. [in Ukrainian].
- Chentsov V., Ivanenko V. Komkor // *Vidrodzhena pam'iat*. – Dnipropetrovsk, 1999. – S. 434. [in Ukrainian].
- Cherushev N.S. Udar po svoy'm. Krasnaya army'ya 1938 – 1941. – M.: Veche, 2003. – S. 371 – 375. [in Russian]
- Cherushev N.S., Cherushev Yu.N. Rasstrelyanaya эль'та РККА (komandarmy 1-go y' 2-go rangov, komkory, komdy'vy y' y'm равные). 1937–1941. By'ogrfy'chesky'j slovar'. – M., 2012. – S. 116. [in Russian]
- Gal'chevs'ky'j Ya. Proty' chervony'x okupantiv. – Kam'yanecz'-Podil's'ky'j, PP «Medobory'–2006», 2011. – S.84-85. [in Ukrainian].
- HalchevskiyYa. Protychervonykhokupantiv. – Kam'ianets-Podil'skyi, PP «Medobory-2006», 2011. – S.84-85. [in Ukrainian].
- Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini za dokumentamy HDA SBU: Anotovanyi dovidnyk / V.M. Danyliuk (vidp. Uporiad.), L.L. Aulova, V.V. Lavreniuk. – Lviv, Tsentr doslidzhennia vyzvolnoho rukhu, 2010. – S. 119–120.[in Ukrainian].
- Kokin S., Pshennikov O. Bezstrokudavnosti. Do 60-richchia «vykryttia» orhanamy NKVS «Viiskovo-fashystskoizmovy u Chervonii Armii» // *Z arkhiviv-VUChK-HPU-NKVD-KHB*. – 1998. – № 1/ 2. – S. 140. [in Ukrainian].
- Reabilitovani istoriiei. Cherkaska oblast. Knyhapersha. – Kyiv-Cherkasy, Tiasmyn, 2006. – S. 80-90. [in Ukrainian].
- Okipnyuk V.T. Organy' derzhavnoyi bezpeky' URSR (1922–1941 rr.): istory'ko-pravove doslidzhennya: monografiya. – Xerson: FOP Gran' D.S., 2017 – S. 269. [in Ukrainian].
- Tereshhenko R. Komisar // *Reabilitovani istoriyeu: U dvadcyaty' semy' tomax. Dnipropetrovs'ka oblast' : U 2 kn. – Kn. 1. –Dnipropetrovs'k, Naukovo-redakciyn'j centr oblasnoyi redkolegiyi po pidgotovci j vy'dannyu tematy'chnoyi seriyi kny'g «Reabilitovani istoriyeu»; Vy'davny'ctvo «Monolit», 2009. – S. 475-478. [in Ukrainian].*
- VermenychYa. V. Novohrad-Volynskaokruha // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) tain.; Instytutistorii Ukrainy NAN Ukrainy. – K.: Nauk. dumka, 2010. – T. 7. – S. 474. [in Ukrainian].*
- Vidlunnya Vely'kogo teroru. Zbirny'k dokumentiv u tr'ox tomax. – T.1. Partijni zbory' ta operaty'vni narady' spivrobotny'kiv upravlin' NKVS URSR (ly'stopad 1938 – ly'stopad 1939 rr. / Avtory' ukkladachi V. Vasy'l'yev, L. Viola, R. Podkur. – K.: Vy'davecz' V. Zaxarenko, 2017 – S. 157. [in Ukrainian].
- Za vidsutnistyu skladu zlochy'nu. Do istoriyi polity'chny'x represij 20-x – pochatku 50-x u Dnipropetrovs'komu girny'chomu insty'tuti. – Dnipropetrovs'k, NGAU, 2000. – S. 64–65.
- Zolotarov V. ChK-DPU-NKVS na Kharkivshchyni: liudyadoli. – Kharkiv, Folio, 2003. – S. 110. [in Ukrainian].
- Zolotarov V.A. Sekretno-politychnyi viddil DPU USRR: spravytaliudy. – Kharkiv, Folio, 2007. – S.141–142.[in Ukrainian].